

Oslava životního jubilea slovenské lingvistky Kláry Buzássyové

Jana Hoffmannová

Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha

hoffmannova@ujc.cas.cz

Vážená představitelka slovenské lingvistiky a jazykovědné slavistiky PhDr. Klára Buzássyová, CSc., oslavila nedávno své životní výročí (70). O jejím významu pro obor svědčí mj. to, že na počest jejího jubilea byla uspořádána konference, že se jí dostalo ocenění „Významná osobnost Slovenskej akadémie vied 2008“, a svědčí o tom i hodnocení, která použili další přední slovenští lingvisté J. Horecký, J. Dolník, S. Ondrejovič a J. Bosák ve svých portrétech K. Buzássyové, jež publikovali v periodikách *Jazykovedný časopis*, *Slovenská reč* a *Kultúra slova* při tomto i předchozím výročí. Klára Buzássyová je podle nich „moderním klasikem slovenské lingvistiky“, „přirozenou autoritou“, „vzorem vyhraněného lingvistického myšlení“, či dokonce „šťastnou hvězdou slovenské vědy“ a odborná prestiž i přesvědčivá argumentace autorů medailonů zaručuje, že nejde o pouhá „laudační kliše“ (jak píše J. Dolník). Z jeho textu ocituji ještě jednu rozsáhlejší formulaci: „Názorne povedané, jeden z modov vedeckého vnímania reality K. Buzássyovou je analógia vnímania morských hlbín z optimálne určeného vesmírneho bodu. Tento modus vedeckej percepcie zahrňa videnie skutočnosti v takej šírke, ktorá umožní preniknúť do jej hĺbky, a teda aj videnie tejto šírky v zrkadle jej podstaty. Je obdivuhodné, s akou presnosťou dokáže jubilantka určiť hladinu optimálneho nadhľadu.“

Než přejdu k charakteristice průběhu konference, připomenu aspoň ve stručnosti lingvistické dílo oslavenkyně. Její vědeckovýzkumný záběr je široký, zasáhla do mnoha oblastí – ale pokud sama o sobě říká, že „v každé dekádě pracovala na jiném tématu“, není to tak úplně pravda, u vyhraněných osobností už to tak bývá, že pod diskontinuitou způsobenou různými okolnostmi životními, pracovními, situačními či institucionálními prosvítá hloubková kontinuita. U Kláry Buzássyové lze za svorník celého rozsáhlého díla pokládat orientaci na lexikologii a tvoření slov. Ukazuje na to už její první, úspěšná a originálně pojatá monografie *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív* (1974). Zájem o slovtvorbu a lexikální sémantiku přinesl také řadu speciálních studií o synonymii, o derivatologii i kompozitech. Je označována za zakladatelku slovenské okazionalistiky a její školení zahrnující klasickou filologii (studovala kromě slovenštiny i latinu a řečtinu) jí umožnilo fundovaný pohled na procesy internacionalizace. V oblasti neologie a internacionalizace ostatně dlouhodobě spolupracovala i s týmem českých lexikologů vedeným O. Martincovou. Deverbativa a dalších složek abstraktního lexika (názvy dějů, vlastností), internacionalismů, okazionalismů se týkaly i kapitoly K. Buzássyové jako autorky s největším podílem na kolektivní monografii *Dynamika slovné zásoby spisovnej slovenčiny* (1989). Toto dílo je stále vysoce hodnoceno a „dynamika“ je jedním z emblematických konceptů spojovaných s přínosem K. Buzássyové. S úhlavním zaměřením lexikologicko-slovtvorným přirozeně souvisí také badatelský zájem o morfematiku (spolu s J. Bosákem vydala v r. 1985 další monografii *Východiská morfémovej analýzy*), o vztah mezi slovtvorbou a syntaxí (viz např. její studie o syntagmatice a paradigmatice lexikálních jednotek), ale i o sociolingvistiku (J. Dolník píše o zakotvení této badatelky ve sféře „systémové i sociolingvistické lexikologie“).

Sociolingvistika, sociolingvistická lexikologie, výzkum jazykových kontaktů, bádání kontrastivní, mezijazyková konfrontace... to vše je v díle Kláry Buzássyové zastoupeno více než bohatě. Je významnou slavistkou, dlouholetou oporou komise mezinárodního komitétu slavistů pro výzkum slovo tvorby a např. jednou z hlavních autorek díla *Słowotwórstwo / Nominacja. Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* (Opole 2003). Zabývala se také srovnáváním slovenštiny a maďarštiny, zejména v souvislosti s prací na učebnicích slovenštiny pro školy s vyučovacím jazykem maďarským. Řada jejích studií se týká i vztahů češtiny a slovenštiny, tohoto zvláště na Slovensku ožehavého tématu. Stojí za to zde připomenout a vysoce ocenit uvážlivý a nezjednodušený přístup jubilantky k této problematice: doporučila zde nepřeceňovat opozici „domácí – cizí“, respektovat existenci kontaktních variant a synonym jako jazykovou realitu a uplatňovat vícedimenzionální přístup, tj. konfiguraci činitelů zahrnující kromě kritéria jazykověstrukturního i komunikativně-pragmatickou a etnosignifikativní funkci, faktory kulturně-historické a etnopsychologické. Z prostoru, kde se stýká sociolingvistika, jazyková kultura a teorie spisovného jazyka, ještě uveďme její zájem o mluvenou slovenštinu a její neméně rozumný přístup, k němuž se její kolegové často odvolávají: názor, že spisovná slovenština není žádnou „skleníkovou rostlinkou“, která musí být chráněna jazykovými zákony a podobnými mocenskými prostředky, že je třeba spisovné slovenštině věnovat odbornou péči, ale zároveň ji nechat, ať je sama sebou.

Právě naznačená struktura vědeckých zájmů a orientací Kláry Buzássyové se přímo nabízí k tomu, aby byla využita v koncepční i praktické práci lexikografické. Kruh se jistým způsobem uzavírá. Po nástupu do Ústavu slovenského jazyka SAV pracovala totiž mladá adeptka lingvistiky v 1. polovině 60. let na 3., 4. a 5. svazku *Slovníku slovenského jazyka*, v 70. letech na *Česko-slovenském slovníku*. Po získání všech těchto cenných zkušeností se pak v 90. letech stala vůdčí osobností lexikografického týmu, který zpracovává reprezentativní mnohosvazkový *Slovník súčasného slovenského jazyka* (1. díl, A–G, 2006), a později – spolu s A. Jarošovou – hlavní redaktorkou slovníku. Jestliže ředitel Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV S. Ondrejovič v medailonu píše, že je těžké si dnes představit vhodnější tandem v čele týmu, dobře ví, o čem mluví.

V souladu s profilem jubilantky je nepochybně i název konference *Slovo – Tvorba – Dynamickosť*, která se k počtě Kláry Buzássyové konala v Modře pri Bratislave ve dnech 11.–12. března 2009. Mezinárodního setkání se zúčastnilo téměř 50 jazykovědců, zaznělo na něm 30 příspěvků – a všechny byly výrazně inspirovány dílem jubilantky, nebo na ně bezprostředně navazovaly. Na úvod byly předneseny obecněji laděné referáty: S. Ondrejovič ocenil názory K. Buzássyové právě na vztah spisovnosti a nespisovnosti, J. Dolník postuloval „kulturologický“ přístup ke spisovnému jazyku a doporučil kultivovat koexistenci dvou subkultur – kodifikace a reálného úzu, J. Bosák položil otázku, nakolik varianty, jejichž prostřednictvím se děje vývoj jazyka, komplikují kodifikační činnost a M. Krčmová varovala před zjednodušováním v lingvistice (kterého se právě K. Buzássyová nikdy nedopouští).

Řada příspěvků se týkala tvoření slov. Hovořilo se v nich o typech motivace lexikálních jednotek a o možnostech modelování jejich sémantických vztahů (referenti K. Furdík a M. Ološtiak tu navazovali i na dílo významného slovenského teoretika slovo tvorby Juraje Furdíka). Postavení okazionálních inovací ve slovní zásobě zkoumal J. Findra prostřednictvím dat z internetové komunikace, zatímco L. Liptáková prostřednictvím poznatků o dětské slovo tvorbě a vývoji dětské řeči a s využitím metod kognitivní lingvistiky. Zjevného vlivu

anglických slovotvorných postupů na vytváření některých současných termínů, slangismů či zkratk a akronym (hlavně v komerční sféře s jejími nároky na názvy institucí, firem a výrobků) si všímala G. Miššíková. V oblasti „sociolingvistické lexikologie“ se pohybovala i J. Klincková: z profesionálních sociolektů zvolila vyjadřování lékařů a zdravotnického personálu a věnovala pozornost využití procesů derivace, univerbizace, metaforizace, akronymizace aj. při vytváření slangismů, professionalismů nebo expresivních variant (*srdciar, vrediar, inzulínka...*). Jiného sociolektu, neformálního vyjadřování mládeže, se zčásti týkal příspěvek M. Avramovové o sémantice slovesa *vidieť* a o jeho využití např. v pozdravech (*dovidenia*, srov. české *na viděnou*; ale i podle modelu angl. *see you: vidíme sa zajtra*).

S konceptem dynamiky, který se objevil i v názvu konference, byla spojena další skupina lexikologických příspěvků. J. Wachtarczyková ocenila trvalou aktuálnost pojetí někdejší kolektivní publikace o dynamice slovenské slovní zásoby a uvažovala o tom, jak by mohlo vypadat navrhované nové, doplněné vydání: vycházelo by z korpusových dat a z dynamických proměn lexika v elektronické komunikaci, respektovalo by rozostřené hranice existenčních forem národního jazyka, proměny stylového rozvrstvení, vzdalování hovorového stylu od spisovnosti... O mechanismech dynamiky jazyka hovořil L. Kralčák. N. Janočková přímo navázala na práce jubilantky – zabývala se deverbativními abstraktními substantivy (názvy dějů a vlastností) a tím, jak se jejich dynamické proměny projevují v lexikografické praxi: jde např. o polysémii vznikající přechodem od významů abstraktních ke konkrétním (*balení, holení*), o výskyt původních abstrakt v plurálu (*drobnosti, sladkosti...*). S. Mislovičová se věnovala asymetrii, která nastává při tvoření názvů osob ve slovenštině zcela obdobně jako v češtině: ani v češtině nemáme ženské protějšky k maskulinům jako *blázen, zelenáč, romanopisec, plešatec, sobec, rytec, zlosyn, lump* aj. ani mužské protějšky k některým femininům (ty se však někdy dotvářejí: *misák, model, zdravotní bratr...*). Co feminina jako *netýkavka, citlivka* nebo *Eminence, Výsost*? Řeč přišla i na oblíbenou *hostku*.

Dynamiky, v tomto případě otázky, které formanty jsou při tvoření názvů vlastností produktivní a které neproduktivní, se týkal i příspěvek M. Šimkové. Autorka je hlavní tvůrkyní Slovenského národního korpusu, proto její analýza vycházela samozřejmě z korpusových dat a navíc měla srovnávací charakter slovensko-český. Český a slovenský korpus využívaly při srovnávání obou jazyků i dvě české účastnice konference. K. Musilová srovnávala různé typy výpovědních modifikací, především kontrakce souvětných konstrukcí (*potom že..., pak že..., škoda že..., dobře že..., ještě že..., když tak...*) a křížení větných konstrukcí (*Kdo říkala, že to bude? Koho myslíš, že najdou?*). J. Hoffmannová pracovala hlavně s daty z mluvených korpusů, zabývala se výpovědními funkcemi českého částicového, často vycpávkového nebo hezitačního výrazu *jako* a tím, co mu odpovídá v mluvené slovenštině (někdy *ako*, někdy *akože*). Jazykovým kontaktům věnoval svůj referát M. Dudok (srovnával názvy různých druhů hub ve slovanských jazycích, ale i v maďarštině) a G. Múcsková. Ta se zaměřila – podobně jako kdysi K. Buzássyová – na případy „opakovaných převzetí“, která odrážejí historické kulturní kontakty. Např. určitý výraz byl přejat z latiny do slovenštiny (ale i do češtiny) jednak přímo, jednak třeba přes němčinu a při přejímání došlo k diferenciaci formální i významové; tak vznikly dvojice, trojice či celé skupiny výrazů jako *kopule* a *kaple, kanape* a *kanafas, mistr* a *magistr, cirkus – kruh – kroužek, apotéka – putyka – butik* ad. Srbské účastnice konference A. Maričová a A. Makišová porovnávaly tvoření slov (zejména kompozit) ve slovenštině a srbštině.

Reprezentativní a symptomatické obsazení měl blok referátů lexikografických. A. Jarošová tu na základě aktuálních zkušeností hovořila o odrazu lexikální normy ve *Slovníku současného slovenského jazyka*, o proměnlivé hierarchii kritérií (systém – funkce – ustálenost), o pohybu kodifikační činnosti mezi tím, „jak to v jazyce je“ a „jak by to mělo být“. Přiblížila publiku mj. otázky vznikající při výběru speciálních termínů nebo substandardních prostředků pro lexikografické zpracování. Má tu rozhodovat frekvence? Co s vulgarismy, lze je vylučovat jako nespisovné? Slovník nemá být „kabinetem kuriozit“, nepatří do něj exkluzivní skupinové výrazy atd. V. Benko, který vytváří slovenskému lexikografickému týmu počítačové zázemí, informoval o tvorbě hesláře pro výkladový slovník. České lexikografy zastupovala A. Rangelova, která představila úsek vícejazyčné lexikografie Ústavu pro jazyk český AV ČR, jeho orientaci na tvorbu překladových slovníků slovanských jazyků a nedávno vydaný *Vícejazyčný studijní slovník pro potřeby cestovního ruchu* (bulharsko-česko-slovensko-slovinský).

Lexikografickou orientací se vyznačoval i příspěvek Z. Urešové o valenčním slovníku, který byl vytvořen v pražském Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK na základě Pražského závislostního korpusu. Toto vystoupení mělo však zároveň charakter syntakticko-sémantický, který s ním sdílely i referáty další. M. Ivanová hovořila o modálně-sémantickém konceptu ability a možnostech jeho vyjadřování, položila si např. otázku, co lze považovat za modální sloveso. Vyjadřování posesivnosti ve slovenštině a maďarštině rozebírala G. Szabomihály, zatímco E. Tibenská se zaměřila na uplatnění dativního participantu sémantické struktury věty při vyjadřování významů vlastnictví a prospěchu.

Konferenční příspěvky budou publikovány ve sborníku, podobně jako referáty ze setkání uspořádaného na počest jubilatky před deseti lety (sborník *Lexicographica '99*). Hlavní organizátorky M. Šimková a K. Gajdošová dokázaly celou konferenci připravit jako neformální hold a přátelské poděkování Kláře Buzássyové – této nevšedně kultivované osobnosti slovenské vědy, která ve svém díle věnovala vždy pozornost i komunikaci literární, umělecké a kulturnímu dění. Ostatně její bibliografie ukazuje, kolik zajímavých rozhovorů poskytla manželka významného slovenského básníka literárním a kulturním časopisům. Oceněna byla její celoživotní věrnost akademickému pracovišti i obětavá práce pro Slovenskou akademii věd v různých funkcích a také výrazný podíl na výchově mladé lingvistické generace. Tě může být vzorem i svou neokázalou skromností, jak to o ní napsal J. Dolník: „Klára Buzássyová nerobila vedeckú kariéru, ona robila jazykovedu. Pre ňu jazykoveda nebola nástrojom vedeckej kariéry, ale spôsobom vedeckej existencie, vedeckoživotným štýlom. Preto sa stala prirodzenou profesorkou jazykovedy.“

Literatura:

BOSÁK, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára (1985): *Východiská morfémovej analýzy*. Bratislava: Veda.

BUZÁSSYOVÁ, Klára (1974): *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda

BUZÁSSYOVÁ, Klára (1989): *Dynamika slovnej zásoby spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.

BUZÁSSYOVÁ, Klára – JAROŠOVÁ, Alexandra (eds.) (2006): *Slovník současného slovenského jazyka*. 1. díl, A–G. Bratislava: Veda.

Česko-slovenský slovník (1979). Bratislava: Veda.

GAJDA, Stanisław – OHNHEISER, Ingeborg (2003): *Słowotwórstwo / Nominacja. Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.

ONDREJOVIČ, Slavomír – POVAŽAJ, Matej (eds.) (2001): *Lexicographica '99. Zborník na počesť Kláry Buzássyovej*. Bratislava: Veda.

Slovník slovenského jazyka (1959–1968). Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.